

Ч. 25.

ІРИНА ВИННИЦЬКА

**З ВОЄННОГО
НОТАТНИКА**

„НАРОДНЯ БІБЛІОТЕКА“ Ч. 25.

ІРИНА ВИННИЦЬКА

З ВОЄННОГО НОТАТНИКА

КРАКІВ

1940

УКРАЇНСЬКЕ ВИДАВНИЦТВО

Відбитка з „Краківських Вістей“
ч. 130 — 136. 1940.

Накладом »Українського Видавництва«, Краків,
Райхсштрассе ч. 34, II.

Друк.: »Нова Друкарня Деннікова« під комі-
сарською управою, Краків, вул. Ожешкової 7.

Львів, 30. серпня 1939.

— Що там таке діється?

Вулиця Чарнецького біля Воевідства вся залита людьми. Чоловіки різного віку, стану й вигляду. Вони хвилювали й товпились, намагаючись дістатися до стовпа, де було прибите якесь оголошення. Я поспитала крайнього:

— Вибачте, що таке скоїлося?

— Не знаєте? — відповів по польськи.

— Мобілізація! . Що скоїлося? Добре питання!..

— Маєте чоловіка, чи брата?

Я глянула здивувано на стару жінку, що стояла на краю хідника й говорила до мене ці слова.

— А гей! Пропустіть стару жінку!

— А ви чого тут шукаєте? -- відповів їй сусід і з усієї сили став розпихати ліктями найближчих.

Я маю сина! -- кликнула стара. — Гарував як кінь, а тепер лишить дрібні діти га піде на кулі!..

Тихо, бабо, думайте, що говорите -- буркнув хтось збоку.

Жінка замовкла, але по хвилині знову звернулася до мене:

— Певно недавно заміж пішли, гай, Боже милий...

-- Нехай їх чорт побере --- гукнув із середини чоловічий голос. — Одне оголошення на ціле місто, та й того не розбереш, щоб ти й на голову станув!

--- Пст! Тихо, тихо! Нехай один чигас! Тихо, слухайте!

Люди втихли, але коли високий чоловік біля стовпа скінчив читати, гамір піднісся наново.

— Го! Сині й білі й червоні! Мізкуй же тепер!

-- Я дістав мобілізаційну карту білу з червоним. Скажіть, будь ласка, чи маю йти, чи ні? — просив хтось.

--- Не знаю, чоловіче добрий. Неясно воно якимось написано.

Не розуміли, але всі говорили, махали руками й сперечались. Неначе гарячка огорнула цих людей. Вона надавала їм цей однаковий блиск очей, нетерплячість рухів. Вона підсичувала хвилювання чимось новим і таємним.

Я пішла вулицею в долину.

-- Війна -- нарешті!

Замість думати над тим жахливим змістом, що зміщується у цьому слові „війна“.

я все ж мала вражіння дивної полеткості, яке огорнуло мене на вістку про мобілізацію. Здається, що щойно тоді відчула, яке важке було доживання сподіваного, який нестерпний тягар існуючого. Що інше, як не війна, могло змінити нашу жахливу дійсність? Так, це єдина ясна думка в плуганині думок: впаде Польша, а тоді.. Але... чи не за хутко, чи не завчасно?... Годі! До чого тепер оці старі, мізкові витівки! Вже зачалось. Коли поляки докочувалися до краю... Так, найвищий час.

Назустріч мені надійшли дві знайомі. Одна втирала сльози, друга дивилась кудись перед себе. Хотілося гукнути їм: „Чого лякаєтесь? Чи то не ваші чоловіки в Березі, а сини в тюрмах?! Вони благословлять війну! Чого ж ви плачете?“

Вони мовчки кивнули головами, неначе люди полонені одчаєм і повернули в бічну вуличку.

Я подзвонила до чоловіка. Він уже знав про мобілізацію. Не було вже в місті людини, щоби не знала про неї. Вістка лігала лискавкою і запалювала вогонь усюди, де впала. На вулиці, в трамваях, урядах, брамах усюди говорили лише про війну. Здавалося, що небезпечно є ходити по землі. Може завалитися, або вибухнути в гору, замінюючи світ у вогненний крутіж.

Тому я зраділа, коли почула в телефоні спокійний голос мого чоловіка.

— Добре, але чи ти йдеш до війська?
— питаю.

— Смішний запит! Звідки я маю знати?
Чи я пророк?

— Якщо ти вважаєш, що тепер пора на жарти.

Зовсім поважно говорю.

— Бо ці мобілізаційні картки якісь і білі й сині...

— І білі з червоним... — додав. — Ти знаєш, що я не одержав ніякої. Але й ті, що одержали, нічого не знають. Пиду розвідати.

Заки пішла додів, я поступила до лікаря Старий, похилений, з чорним як сажа волоссям, д-р Н. сидів, як завсіди при бюрку.

Чули?

— Так. Війна зачалася...

— Гм... Війна! Війна війною, та я думаю... Сідайте!

— Що ви думаєте, пане докторе?

— Що ми небавом матимемо, так би сказати, одного спільного батюшку!

Хто?!...

— Ми з наддніпрянцями! Та покищо потішаймо себе, що німці...

--- Що?

— Га! Бог його знає, чим воно скінчиться. Що ж чувати біля вас, дорога пані? Що? Хочете їхати?

— Мушу, пане докторе! Моя дитина в родичів, знаєте. Страшно подумати, що

підчас війни вона могла би бути окремо від мене.

— Чим же поїдете? До їзди маєте за слабі лікті, до ходу за слабі ноги...

--- Все одно, пане докторе! Впрочім ще не є так зле. Якщо не можна буде поїздом, то ще ходить абтобус.

— Покищо продовжуймо лікування. Прошу заживати цей порошок три рази денно перед їдою зі склянкою води...

На вулиці віддихаю свобідніше, скинувши зі себе вплив зловіщих пророкувань. І то неможливо, щоби я не могла виїхати зі Львова. Мушу!

Вулицею Сикстуською йде відділ війська. Що таке є в цьому відділі, що вражає з першого погляду. Ах, то різність у рості людей, одягів та найбільш зброї. Неначе на глум високий вояк на краю несе короткий кріс, а в черговому ряді низький перевісив довгий. І так у суміш. На хідниках люди жадібно приглядаються кожному порухові війська, але ані один оклик не проривається з натовпу, нічия захохта не йде за військом. Боева частина сама йде на смерть. Цього поголовного пригноблення не розвивають ані бундючні фрази радієвого голосника, ані крикливі наголовки ранніх часописів.

Дома наоспіх готуюся до їзди. Як лише прийде Улян, їду на двірець. Нарешті прийшов.

— Ну, й що?
— Безголова.
— Яке безголова? Взяли тебе?
— Невідомо.
— Ще невідомо?
— Уяви собі, тисячі людей вичікує. Ані добитися, ані допитатися. Аж прийшов якийсь поручник: „Чого — каже — так вам спішно на смерть! І завтра буде час!” то я пішов.

От і організація!

— Чим гірше, тим ліпше! Ти пакуєшся?

— Очевидно, їдьмо вже Уляне!

— Я не можу їхати. Не вільно змінити, без відома влади, місця побуту тим, що їх обов'язує військова служба.

— Але ж ти можеш їх повідомити!

— На це треба ждати найменше три дні! Хіба поїдеш сама.

Та я не поїхала. Останній поїзд для звичайних пасажирів виїхав вранці, всі інші зайняті для війська.

31. серпня.

Ранесенько, далеко до сходу сонця, пішла я до автобусу. Такого натовпу я ще не бачила. Люди сиділи одні на одних, висіли на сходах та на даху. Ціла гурма залишених стояла зі закупленими білетами, даремно намагаючись дістатися до середини. Крик.

плач, сварня і зойки. Коли машина рушила, якийсь чоловік з малою дитиною на руках погано заляв, погрожуючи рукою вслід автобусові.

— Ви бачили? — гукнув. — Самі жиди поїхали. Кондуктор попродав білети, а поїхали лише ті, що дали хабаря. По сто золотих платили йому жиди. Я на свої очі бачив. І то має бути свій чоловік! То урядовці! То влада! Щоби вас сира зсмля живими проковтнула. Вас і вашу державу!.

В хаті застала я листа від сестри. Що діється вдома? Чи зжахнулися вістки про війну? Ні, чого ж? Від квітня ми всі з дня на день ждали вибуху війни. Рішено, що будемо перебувати всі разом, на селі в родичів. Сестра з дітьми і я з донечкою. Готовили харчі, пивниці, заслони. А що як справді не доведеться виїхати мені зі Львова? Я ж приїхала сюди на кілька днів, до лікаря...

Переглядаю комору. На сміх зістало в ній кілька сушених грибів і пачка кави. Ще можна би купити дещо, та ба!... Службовики „Рідної Школи” одержали за ферії лише половину платні. Врешті якось дістануся додому, хоч би прийшлось і пішком іти. Покищо вирішуємо: позичити грошей, купити харчів на кілька днів і якщо Уляна не візьмуть до війська, йти пішком до Стрия. Вісімдесят кілометрів можна пройти за три дні, навіть із моїм здоров'ям.

1. вересня.

„Сьогодні вранці наш відвічний ворог переступив границі держави на території...”

Я скочила на рівні ноги від цих слів радія.

— Уляне, Боже, німці!... Німці перейшли границю! Коли вони візьмуть Польщу?

Чоловік заскочений моїми словами довго дивиться на мене:

-- По перше, дай собі спокій з такими запитаними. По друге, не думаю, що б то тривало довше, як кілька місяців. За три місяці, скажімо, за чотири, німці будуть тут..

--- Три місяці!...

- Що, тобі певно й то задовго?..

— Певно, що задовго! Можна кільканадцять разів умерти з голоду. Покажи мені мапу. Знаєш, як прийдуть німці...

--- Але з тими харчами то є клопіт. Кінець-кінців, якщо че дасться ніде позичити грошей, то підемо й так. В Миколаєві маємо знайомих, переночуємо там. Врешті, я принесу гроші. Прийду перед дванадцяткою.

Дзвінок. Листар, поліція, чи свій? Мимоволі кидаю оком на клунки й валізочки, покладені рядом під стіною. Перший Улянові, на випадок, якби брали його до Берези, другі два, в дорогу до Стрия. Чую, як Маланка зачиняє двері від кухні, перекручує ключ і --- скільки разів говорю їй, щоби не співала, як іде комусь відчиняти двері --- ні, виєодить, аж луна йде.

А-а! Невже це ти, Миколо?

- Я, я! Давно не бачилися. Що ж чува ти біля вас? - і Микола посміхається ши- рокими й довгими устами. Поява цієї лю- дини викликає спомин дуже давнього, чу- дового, але зовсім забутого осіннього дня. Я мала тоді п'ятнадцять років...

— Я виїхав зі Шлеська ще перед трьома тижнями. Тепер їду зі Стрия.

— Зі Стрия? Коли?!

— Передучора. Я зустрів у місті твою сестру й вона просила, щоби я зайшов до тебе. Вони дуже чекають тебе. Тато вислав тобі сто золотих на дорогу.

— Так? Шкода було посилати, пропа- дуть певно. Ти залишаєшся у Львові?

— Ні, я приїхав лише, щоби щось ку- пити. Ціни піднеслися страшенно.

Що ти хочеш купувати?

- Все одно що. Щоби грошей не дер- жати. Краще мати товар. Тобі теж не раджу держати готівки. Купувати щонебудь. Я ще минулого тижня купив сто кілограмів чаю.

- Сто кілограмів?!

— Так, але то є всього дві тисячі зо- лотих!

Всього дві тисячі

- Якщо ти хотіла би, то я міг би тобі теж перевести купно.

— Мені? Дякую. Ні, хіба не буде по- трібно...

— Я конче хотів би вмістити десь ще кілька тисяч. . Чого ти смієшся?

— Ні, ні! Я лише не бачила такого клопоту; звикла радше журитися браком грошей, як їх надміром.

— Якщо ви не маєте, я радо позичу. Скільки потрібно, п'ятьсот? .

— Ні, ні, дякую.

Але коли Микола доконче наважився залишити мені гроші, я взяла двадцять золотих.

Він прощався, коли з вулиці долетів вікном плач та крик. Водночас Маланка вбігла до кімнати: — „Прощу пані, до панства Кульчицьких прийшла поліція. Такий там плач!“

Я збігла в долину й через мале подвіря, кухонними сходами, увійшла до мешкання моєї приятельки. Кухня була пуста, щойно в передпокої стояв на дверях поліцай:

— Ви хто? звідки тут узалися?!

— Через подвіря. Я завсіди туди ходжу. Пані Кульчицька, моя своячка — й не дожидаючи, я просунулася біля нього до кімнати.

Саме скінчилася ревізія. Агент з рудим, широким обличчям перекидував папері, що розсипались зі стола й шафи на долівку. Оксана, моя приятелька, складала білля на столі. На гладку поверхню стола падали її сльози, неначе дощеві краплини. Інженер Кульчицький стояв опертий об стіну,

з трилітньою Христею на руках. Він був жахливо блідий. Дитина схлипувала по плачі. Малий Ярko тримав тата за руку. Біля них стояв поліцай з крісом у руках.

- Проше сен убраць!

— Куди мене забірають?

— Дове сен пан пузьней. Прендзей! --- верескнув нагло поліцай і прискочив до інженера. Христя заридала. Ярko вхопився батькових колін: — „Тату, не дай себе взяти! Не дай себе взяти! --- кричав хлопець. Навіть поліцаї на мить спинилися. Обличчя п'ятилітнього Ярka блідло й спалахувало вогнем на переміну. Округлі чорні очі блистали.

· Пусць пан дзецко!

Але Христя вчепилася тата руками й щойно треба було її віддирати від нього, неначе kota. Я відвела насилу Ярka, що взявся копати поліцаю.

Пішли. Нагла тиша огорнула дім. Чути було кроки і тихий дзенькіт кайданів при порухах.

Я незручно потішала Оксану, що так як і ми, не мала в хаті харчів, вугілля та зимових одягів для дітей. До того не давніше як учора вона розказувала принесені звідкілясь відомості про неймовірні страхиття оскаженілої поліції.

На щастя Оксана мала в селі недалеко Львова рідню і вона могла відвезти там дітей. Я допомогла їй позбирати їх, сплаканих

і наляканих. Вони без спротиву дозволили всадити себе до фіякра.

Її стояла в кухні, сперта об вікно й загискаючи руки, бездушно дивилася на Личаківські Горби. Маланка не співала. Мовчки чистила ярину.

Нехай би пан професор сховався десь — відізналася несподівано. — Що так сидіти й чекати аж прийдуть і візьмуть! У нас один хлопець два місяці спав у лісі. У нього знайшли два pistoli і газету, так дивно називається, все забуваю

„Бюлетень”.

— О, так! Але його тоді не було дома, а потім утік. Але шукали за ним! Кажали, що він провоцир усьому. Як зловлять, то живий не вийде. Зігниє у криміналі. Раз, то були б село через нього спалили..

В цій хвилині долетів звук далекого пострілу. Я здригнулася. Маланка засміялася.

— Хтось говчитьєся нагорі...

Я вибігла на балькон. Срібний літак плив у хмарах, зовсім низько. Хто стріляє? Павіщо?

— Який важкий цей літак! Дивіть, дивіть! Ледви посувається. А з боку два менші.

— То бомбовик, — шепнула я. Знову відізнався ці далекі, важкі постріли.

— Що то, прошу пані?

— Бомби або гармати.

Яке довге доживання.

- Газ! кричав хтось і люди божевільно втікаючи, зникли в хатах. Пані з гори розпучливим голосом кликала свою дитину. Повітря прорізали проникливі звуки сирен, що заповідали напад чужих літаків. Чи не запізно?

Темна купальня, мало повітря, глухі вибухи стрілів. Я затискаю до болю руки.

- Немає Дони, яке щастя, що немає тут Дони. Ах, де ж я сховала би свою дитину перед такою страшною смертю. Ніде нема безпеки. На селі немає того, так зовсім певно немає, там літаків, бо якщо були б...

— Нема ніякого газу, то були лише бомби.

- - Лише бомби? Невже ж то мало?

Завтра йдемо до Стрия.

Улян прийшов з міста. Є блідий і не може нічого їсти. Бачив повні авта трупів і ранених, що впали від бомб. Німецький літак залетів на двірець. Сто кілька осіб згинуло. Ті що стояли на перестанку...

— Тихо, Уляне, не говори того! Чи знищені які доми?

Три кам'яниці завалені разом з людьми.

Ах!

— То вони так одну по одній будуть нищити?

--- Де там! Бачиш, що перш усього по-

летіли на двірець. Які знамениті відомості!
Яка пильність!

— Дійсно, важко поцілити першу ліпшу камяницю!

— Але ж дитино, в одній з тих камяниць є фабрика акумуляторів до літаків.

— А-а! Кажуть, не знаю чи то правда, що Скнилів зовсім знищений.

-- Дуже можливо! Якщо у Львові німецький літак встиг перелетіти через ціле місто!...

— А вони кажуть: вправи! На Легіонів товпи людей оглядали цей літак. Бомбовик летів зовсім низько.

— Так, я тобі скажу, вони дійсно летіли зі Скнилова, через Личаків, понад нашу хату, знаєш? І на двірець. Перше було чути вибухи бомб, а потім щойно сирени...

-- Правда, я дістав у школі п'ятьдесят золотих. Зараз треба купити хліба, булки посушити. Добре було би і масла...

Щойно тепер я згадала гроші, Миколу. Улян не втішився грішми. Він волів би, щоби я була не зичила. Але як уже сталося... Я мала ще від учора двадцять золотих, з Миколиними сорок, з тими що Улян приніс дев'ятьдесят! Ціле майно!

-- За всі гроші купити харчів!

— Навіщо стільки цих харчів, Уляне? Лише на дорогу!

— На яку дорогу?

-- Як на яку, до дому, ти не знаєш?

— До Стрия?! Де ж можна вже тепер їхати?! Дороги найбільше будуть обкидвані бомбами. Неможливо пускатися, в дорогу; а ще з твоїм здоров'ям! Трудно, мусимо з тим погодитися. Добре, що Дона на селі!

— Так, слава Богу, Дона є на селі. Нині вже не принесла жінка молока. А що буде далі? Ходімо робити припаси.

На брамі я зустріла сусідку (рідко коли можна побачити таку грубу жінку), що по відкликанні алярму поїхала на двірець і встигла вже вернутись.

— Чи ви бачили, дорога пані, двірець? Нічогісенько не залишилось!

— Як так, нічогісенько?

— Ну що ж, маленька дірочка, о така малесенька дірочка!

— Дірочка? Я не розумію...

— Не говоріть дурниць, пані, — відізався ізза паркану молодий чоловік, другий сусід: — Я був там саме тоді, як летіли бомби... Двірець стоїть, лише передні стіни розвалені.

Я глибоко відіхнула; як хутко валиться усе.

Ми не пішли до міста. Раз у раз відзивалися сирени на летунські налети.

2. вересня 1939.

Літаки рокотять, все ще в тривозі люди, ховаються до пивниць. Час від часу відзи-

ваються польські скоростріли. Яка непотрібна робота! Вчора німецькі літаки одним налетом знищили летовища в цілій Польщі. Залізничий двірець уявляє собою дивний образ; горять вагони з вугіллям, один поїзд від другого запалюється і нема кому пересунути його на дальші рейки.

Радіо надає безустанку свої бундючні фрази про героїство польської армії, чванькуваті відозви міністрів і маршала, дає вказівки протилетунської оборони. Ані пізно, ані рано!

У вечорі сидимо в одній малій кімнаті, з чорними вікнами, з одною слабою лампою. Тягарем налягає на груди духота теплого вечора. Ах, як душно!

Нікого робота не береться. Час проковтує найжахливіші зриви. Жорстокий лік.

Увесь день, проміж гудінням сирен та бомб, ми полагоджували закупи. Пуста комора дещо заповнюється. Особливо відзначився на тому полі Улян. Приніс напр. нині гриби. Два кільограми грибів! Мені натомисть удалося купити пять кільограмів масла. Але ніде не можна дістати хліба ані булок.

— Думаю собі, візьму гриби. Вони знадобляться до юшки, чи підливи. Правда? Що ще можна зробити з грибів? — наївничає Улян.

— Знаєш — кажу я — дзвонила Оля. Яка вона перелякана!

— Ах, бо їхнє мешкання під самим дворцем...

— Ясно. Там же раз у раз падають бомби. Чи не попросити б її...

— Певно! Попроси нехай приїде до нас. Та хіба з родичами...

— Поїдь там, найкраще буде.

— Вже їду. Лише перекушу дещо. Що ти, печеш булку? Десь тобі хочеться! А правда, немає хліба! То я наплюся лише молока.

— Нема й молока Уляне, є чай і яєшня зі сухарами.

— Добре, давай сюди.

Ледви Улян вийшов, як знову загули сирени. Я повитягала з під ліжечка іграшки Дони. Треба їх привести до ладу. Та лише я торкнулася їх, як побачила малі ручки, дві малесенькі ручки на всіх цих речах. Біль прошиває груди і все вилітає з рук. Дзвінок. Маланка весело кидає: „Пан Ярослав”

Я зісовую з колін ляльки й кубики та йду назустріч гостеві, що повторяє раз у раз непотрібно: „Ми дуже добре почуваємося. Кажу вам, дуже добре”.

Приїздить Оля з Уляном. Улян двигляє величезну валізу, Оля несе неймовірну кількість клунків.

— Що ви так багато?

— То харчі! Мама не хотіла мене пустити, аж я забрала це все. Може придасться усе таки... Ні? Говорив пан Улян, що маєте

мало муки. То грисік, уважно, уважно, щоби не розлився мід.

Прихід Олі оживляє дім. Хочеться засвітити велику, ясну лампу. Щойно день принесе світло й дасть нову оману звичайности.

5. вересня.

Гук вибухів і рокіт літаків стає буденністю. Лише свідомість смерти оживлює цю жахливу дію. Коли світить сонце й цвітуть цвіти в городі і в сусідньому вікні сміється дівчинка — не віриш у війну. Дівча блідніє і вікно зачиняється і свист куль у просторі — думаю про Дону. Несу на руках свою дрібну крихітку й заслоняю від стрілів і рятую її від смерти, по тисяч разів у кожній хвилині. Неначе зник зі землі дух життя. Тепер ходять по землі лише духи смерти, чужі й незрозумілі мені. Хотіла б я бути малою дитиною, що не знає тривоги за других, лише за свою істоту.

6. вересня.

Хоча Оля, моя приятелька була здивована атмосферою супокою і рівноваги, що панує в нашій хаті, вона не зостала в нас довго. Сьогодні виїхала зі Львова дорого заплаченим фіякром. Я варила обід, коли

вона прийшла попрощатися і взяти деякі речі. Харчів вона не хотіла забирати. Та все ж її схвильованість і мій спокій поклали стіну холодности проміж нами. Коли вона відійшла, я далі заходилася біля коржа з яблуками, що ним, як казав Хвильовий, неможливо пахло в цілому домі.

Доходила друга, коли прийшла Маланка, що вийшла з хати досвіта. Незвичайне! Принесла пів хліба, чорного й несоленого і сміло можна сказати, що радість, яку він у мене викликав, була далеко більша від його якості. Двадцять яєць, це вже справді чудо, до того капусту, фасолю й молоко.

— Де ти це все роздобула?

— Я вийшла на рогачку. На біду — алярм, не пускають. Я не зважаю, біжу з усієї сили. Вояк до мене з криком, а я до нього з язиком: — „А, хай мене забє, не буду мучитися! За літрою молока гнати сім миль. Ойойой! — і в плач! А все по польськи. А він мене плеще по рамені:

— „Бідна дитина. Зараз відкличуть і матимеш молоко. Тамтуди підеш.”

Лише відкликали, я через рогачку, він відвернувся, ніби не бачить. Селянин, як почув, що я по українськи говорю, поза плечі мені всунув яйця і молоко. Якась полька побачила: „Бандити, вже і вам прийде тепер кінець!” А я: „— Не знати кому! — і в ноги! Вона ще кричала за мною, а я... Що то? Нема води? Зіпсувалося? Що пані кажуть? Не

буде води? Матінко Христова, а що ж ми зробимо? Але що так ударило, прямо в водотяг. О, вже тепер хіба буде Польщі кінець. Тут є близько криниця. Що? Наточили пані води! А ви звідки знали? А позавтра я принесу з криниці. Умовимося з Настею з тамтої кам'яниці і підемо обі разом.

7. вересня

Красуня — пані гуляла по городі з донечкою. Її чоловік, сотник штабу розвідки відійшов у низ вулицею. Його блискучий однострій прикрашувала газова маска й величезна льорнета, завішена при боці. Я відчинила вікно й гарна пані поздоровила мене. Чи я знаю, що Англія дала Польщі позичку, так величезну позичку, вісім мільярдів у золоті. Є непотверджена вістка і про участь Совітів у війні. Коли б Бог дав, щоб це була правда! Ах, ця погода! Як би так дощ! В слоту танки не могли би так скоро посуватися. Мій чоловік... Ах, літак! Ліля, Ліля, ради Бога, ворожий літак!

— Так, то німецький бомбовик — відповіла я, зачиняючи вікно. — Маланка, дай мені шматок хліба з маслом. Я знову голодна. До пивниці? Хіба ні. Він летить у напрямі двірця. Чи ти вже підпалила? Уляна нову злочить на вулиці.

— Ні, ще ні! Пан міг би бути дома, хоча

одну годину воркотіла Маланка й рада, з летунського алярму пішла до сіней спліткувати зі сусідами.

Нагло діється щось жахливе. Лоскіт, крик, стріляння. Вікна задзвонили й по хаті пройшов сумовитий свист заблуканої кулі. Люди вибігали й метушилися. З долини втікали на гору, а з гори до пивниці. Прибігаючи коридором, я в пору вхопила за руки Лілю. Дитина була бліда як смерть і тихо стогнала. Її мама, прекрасна жінка сотника, дивилася персд себе непритомними очима. Вже гук бомби перекочувався по схилі неба, коли мама Лілі, зімлівши, тихо зіснулася на землю. Сторож підніс її на руках і поніс до кімнати. Сторожиха шепнула мені до вуха: — „Чули пані, німці у Кракові”.

Я мовчки притакнула, здержуючи усмішку радості.

Лілю беру до себе й даю їй улюблену іграшку Дони, лабастого медведя, покритого стриженим аксамітом. Дона відірвала йому одне вухо й називала ніжним імям: „Мізя”. Та коли й Мізьо пішов з хати коли затихли стріли й люди висипалися на вулицю, а Маланка співала в кухні, я обняла руками подушку на білому ліжечку й гірко заплакала

8. вересня.

На Курковій вулиці знайшли тайне радіо. Ростріляли одного німця і одного укра-

їнця. Управителя української бурси на вулиці Хшановських збили до непритомності; знайшли радіо... Ах, усюди радіо, Польща валиться зі середини, а німці вже під Перемишлем.

Двірець остаточно таки розбитий, левище в Скнилові зрівняне зі землею, по селах гуляють банди польського „війська”, а ми спимо, їмо, розмови, суперечки...

9. вересня.

Вранці прийшов дивний чоловік — жид. Його руда, до червоного, голова, каправі очі, слиняві, постійно відкриті уста — все напувало відразою. Гидотність була найбільш істотною ціхою тієї людини. Та він приніс листа. О, Боже, листа від мами. Вони моляться і ждуть... Вони здорові, лише журяться мною і братом. Дона бавиться з дітьми...

Подяка, велика подяка Вам, але сльози падуть на Дониний одяг, що я пакую. Страшний жид погодився взяти клунок і доручити. В який спосіб? Це його тайна. Він жде в другій кімнаті. Хутко взяв гроші і обіцяв принести чергового листа. Сирени на алярм.

— Не шкодить. Зараз скінчиться. Я хотів би сховатися до пивниці.

На нашій вулиці майже так, як на селі.

Сонце світить, у городах доцвітають айстри та гвоздики, на порогах сидять куми й спліткують: „В суботу мають поляки вирізати всіх українців та німців у Львові”... і багато інших історій можна почути між ними. І мусиш іти і мусиш слухати й мусиш вірити. Оглядна Петришинова кричить пи-скливим голосом:

— Ходіть пані до нас, що будете над книжкою сидіти! Нехай уже пан професор, він мужчина, а ви жінка. Моя сестра добре казала.. І як пічне, як пічне!..

Де він пішов? — запитала я її шепотом.

— На горі, в тому пустому мешканні. Просив, щоби міг лише переспатися.

Це вояк — білорусин. Утік з війська й ховається перед поліцією. Разом з ним утекло двадцять інших. в тому вісім поляків!..

Жінка учителя говорить скороговіркою. Вона мешкає напроти нас. Хвилина тиші й жінка учителя вийшла на вулицю зі своїм хлопчиком, блідою, впертою дитиною.

— То, прошу пані, так тяжко, дитину в хаті не вдержиш. Вже третій тиждень спить лише в пивниці, вдень і вночі. Така дитина змучена, що страх. Чи пані мають харчі? Я дещо маю, хоча не багато. Прощу не говорити голосно по українськи, то прошу трудно, вліз між ворони... Родина мого чоловіка польська, а я все таки боюся, що-

би його не забрали, о, й вже стріляють. Вже йду! То ви кажете, що то добре, як Польща валиться... Може, та я щось не вірю. Все таки якось жилося. Ми трохи навіть зложили. Знають пані, маємо лещо матеріялу купленого на кам'яницю. Он, площа за рогом. Будемо будувати. Але не таку на три поверхи, бо то... Так, так, вже йду, всього кращого. Зайдіть до нас, трохи побалакаємо...

Я вертаюся до хати. На порозі вже німа нікого. Літак пливе низько, над нашою хатою. Улян замикає вікна.

— Куди ти ходиш? Я такий неспокійний. Як відкличуть, мушу піти на хвилинку до школи.

— Вже відкликують, -- відповіла я, забираючись читати книжку. Улян пішов, але за хвилину хтось подзвонив. Петришинова стояла в дверях червона й задихана.

Нехай. нехай пан професор сховається!...

-- Його нема!

- Нема? Слава Богу!

-- Що скоїлося?

-- Забирають, всіх, вибачте!... -- і побігла сходами в долину. Я зачинила за нею двері, але те, що я побачила через вікно... На стежці біля грядки стояли вояки з наготовленими крісами, між ними поляк зі сусідньої кам'яниці. Він показував рукою на наші вікна. Всі увійшли до брами. Я зблід-

ла. Забірають мужики? Ні, всіх. На дорозі, в гурмі людей, окруженій вояками військової жандармерії, є і жінки. Отож це не сплетні, а правда. Чи відразу помордують? У' вязницях уже нема місця. Нікуди втікати, ніде заховатися. Люди моляться перед смертю. Дивна моя молитва: думаю лише про Дону... і бачу село, наш дім та всіх... зникають і з'являється Уляп.. Написати до нього! Ні, не можу писати. Яке щастя, що він пішов! Всі слова здаються малі й наївні. Ця тиша за дверима мучить. Пішли до Петришинів і не вертаються.

--- Циган, Циган!

...Що то? Петришинова кличе свого п'єсика?

Дзвінок

Пані монж?

Вийшов.

Гдзе?

До бюра

Сон еще менжчизні в тим дому?

Ні. В чому справа?

Будоваць барикади! Але есьлі нема в дому він махнув рукою Пшепрашам!...

Прошу!

Паду на отоману. Можна лопнути зо сміху, але не можу сміятися. Сама не знаю, чому не можу сміятися.

Вояк на горинці все ще спить...

15. вересня.

— Болить тебе далі?

Я мовчки притакнула. зуб болить, бо-
лить жахливо, всю ніч і ранок. Даремно
ковтаю порошки, один за одним.

— Нема ради. Треба йти до лікаря. Ма-
еш настільки сили? Бо трамваїв нема, а ву-
лиці поперетинані барикадами

— Все одно, мушу йти. Маланко, даси
собі сама раду?

— Але ж так! Нім я поприбіраю в кім-
натах, тісто підкисне! --- відповіла й, співа-
ючи, стала танцювати по долівці на щітках.

Дивуюся її доброму настроєві. У два-
надцятій годині вночі пішла до криниці по
воду й стояла до третьої. Зараз таки пішла
за хлібом і прийшла щойно в сьомій. Не
дивлячись на те, жваво заходилася біля по-
рядків і безпереривно виспівувала.

Крізь відчинені вікна доходять звуки
розриваних стрілів, але ніхто на них не
звертає уваги. До вулиці Куркової дійшли
ми без пригоди, якщо не лічити кількакрат-
них перескакувань крізь барикади. Але на
Курковій стріли густішають і сирени на-
стирливо гудуть.

— Може вступимо до Наукового Това-
риства, нім ця стрілянина скінчиться.

Я згоджуюся. Мої ноги, по недавній не-
дузі незвичні до ходу, зовсім угинаються.

В пивниці вузькі, вогкі й темні коридо-

ри, на дошках сірим рядом люди. Находяться й знайомі. Я не віднімаю хустинки від обличчя. Біль зуба стає невиносимий, аж очі заходять мрякою від цього настирливого, щемливого болю.

--- Ходім, Уляне!

Без тіні страху йду пустими вулицями. Алярму немає, але стріли падають так густо, що люди поховались до одного. Улян з жертвенною відвагою іде зі мною. Врешті перехопились через ринок, якийсь жовнір хотів нас задержати, але глянув на мене й махнув рукою. Дентистка довго шукала інструментів у порозкиданих речах. У вибагливо влаштованій ждальні стояла скриня з вуглем, а лікарка турбувалась харчами:

— Муки ще трохи маємо, але картоплі ані на лік.

Улян обіцяв прислати завтра картоплю.

--- Я дам свій мішок — говорила, вишаючи мені затроєну голку.

Ми знову вернулися до Наукового Товариства. Ціле пополудне я плювала кровю й, крім води, нічого не їла. Улян вів розговори з директором, очевидно, на політичні теми.

І на ніч мусіли ми зостати в пивниці. На кам'яне подвір'я падали відламки бомб і вони лежали скрізь. Ще ніколи не були ми так близько смерті. Зойки, крики й прокльони розлягалися десь недалеко. Потім заторохкотіли колеса возів, що бігом гнали

в долину. Стрілянина затихла, але нагло вилетіли шиби в домі, що над нами, засвітіли крісові кулі, в пивниці згасли свічки

-- Військо стріляє до вікон! Утікаймо!

-- Тихо, тихо сидіти! Вже не стріляють. Вони поріжуть нас тут!

-- Ні, вони вже втікли! Бомби знову легять!

Слава Богу, бомби летять і жовніри втікають. Вони стріляли до вікон, підозріваючи, що українці повідомили німців світляними знаками про місце, де застановилась польська батарея

До самого ранку всі живо обговорювали дію несамовитої ночі. В восьмій звечора заїхала на Театинську вулицю батарея. Вони заховались у тіні дерев, вздовж вулиці, впрочім зовсім близько людських осель (Т. зв. військові об'єкти німці безупинно обкидували бомбами)

-- То дуже по лицарськи, прошу панства! Ворог щадить мешканців, а своє військо стягає на них стріли! -- говорила жінка директора.

-- Німці вже в десятій годині кинули декілька бомб у те місце, точнісінько те саме, де стояли гармати. Людські трупи позабірали, а коні все ще там лежать

Справді, коли ми йшли домів, бачили кільканадцять неживих коней. Їхні тіла розкинулись по вулиці.

Маланка голосно зраділа нашим приходом. Йї було моторошно самій у хаті. До того в саду, за нашою кам'яницею, з'явилися гармати. Цілі гори засіяні жовнірами.

17. вересня.

Сьогодні пополудні, між одним і другим налетом прийшов Ярослав. Він уже не запевняв за своє добре самопочуття. Він прийшов попрощатися. Вони виїздять на село, близько Львова, біля Винник. Він боїться за свою дружину. Оце неспокійне життя зовсім надірвало її нерви. Вона плаче цілими годинами, а вчора зомліла. Так, і малий Івасик зривається ніччю, дрижить і плаче. Тому вони їдуть. Він просить мене забрати собі їхні харчі. Їм вони непотрібні. Може знадобляться.

-- Чи вас не хвилює це все. Виглядаєте так спокійно. .

-- Ні, --- відповіла я з усмішкою. --- Ми дбаємо за те, щоб вести звичайне життя. Я навіть сплю дуже добре.

Щойно німецькі стріли будять її -- сміється Улян, польські не всіли її стягнути з ліжка.

-- Я теж, я теж, знаєте, нічого не боюся. Лише, що Івасик і дружина. . Вона всім хвилюється.

-- Те, що може схвилювати, щойно

прийде - - кажу я несподівано сама для себе.

— Так? Що ви думаєте? Щось говорять, що совіти перейшли гряницю. Та то виглядає на сплетню.

— Зовсім ні, будемо мати одного спільного батюшку - - повторила я чуже віщування.

— Га, що буде, те буде! Прощайте дорогі панство, всього доброго.

* * *

Чому завжди зі сумерком затихають стріли? Чи люди відчувають втому від цього зникання дня? Чи мають пошану до заходу сонця і сходу пільми? Чи їх полонює почуття людяности в цьому лагідному, пройнятому сизою мрякою, повітрі?

Можна сміло вийти на город, щоби побачити дивний образ.

Вулицею, здолу до гір, ідуть люди з коновками в руках, із дзбанками на плечах. Криниця є під горою і горами теж сходяться й розходяться стежками люди з начинням. І коли дивншся на цю жінку, що йде рівно, взявши дзбанок на плече, а дитя за руку, тратиш почуття дійсности. Замикаєш очі на те місце, де живеш, кидаєш лічбу часу й, ідучи стежкою віків, пристаєш біля криниці, де прийшла самарянка набрати води...

В ніздря вдаряє незнайомий запах, щось наче спалена нафта. Ізза гори бухає стовпами чорний, неначе сажа дим. Дрібні іскорки пилу гаснуть і падають довкруги. За тим з'являються язики полуміні. Люди біють повні тривожних вигуків.

Маланка збігає з гори з пустим дзбанком. Є бліда як стіна й не може зловити віддиху.

— Ох, якби пані знали!...

Що таке?! Говори вже!

— Що там діється при тій криниці! Задушили дівчину! З ножами приходять по воду! Ні, то не є люди, то звірі! Ох, вогонь! О, Боже, Боже!...

— Тихо, не бійся! Сюди не достанеться. Ходім у хату.

Весь вечір у неосвітлені вікна бе хвиля білої полуміни. Ніч ясна, проймаюче видна, повна несамовитого почуття, немов сама зрада.

Згоріли цистерни з бензиною.

19. вересня.

Сторож з чорними руками й заяложеному вбранні сидів у нас на фотелі, каліка з протезою зі сутеринів примістився на тапчані. Вони просили зачинити вікна й відправити з кімнати Маланку. Щойно тоді вони виймили з кишені папір, зложений у четверо.

— Мапа? — сказала я розчаровано.

— Мапа? Ні! Я їй не завважив. Справді видруковано на мапі О, прошу, читайте пане.

Улян узяв у руки папір. Це була німецька летючка.

— Так, так пане! Та то не є така, як ті, що їх вони досі кидали. Того летіло, як листя в осені. Всі збрали, хоча жовніри стріляли, як у кого знайшли.

— Ультімат! — кликнув Улян. — Дивися! Німці поставили ультімат управі міста. Звичайній і військовій. Якщо завтра вранці до десятої години не зявиться делегація поляків, німці вважатимуть місто за воєнний терен і в десятій годині пічнеться їхнє діяння. Населення Львова має змогу вийти з міста до п'ятої години пополудні, дорогою на Винники.

— В десятій годині? — повторила я. — А що роблять поляки?

— Нічого, пані, не роблять. Ані не дозволяють вийти з міста, ані не дають розпорядку про оборону. Бійтеся Бога! Та ж як тут німець ударить, то камінь на камені не зостанеться. Ще мало полякам людської кривди? Ще хочуть, щоби всіх бомби вивтовкли. Пішли люди просити бурмістра, щоби хоча жінки з дітьми могли вийти з міста. Не знати, що з того буде.

— Хай що хоче буде, — німці під Львовом, слава Богу!

-- Можна вийти горами, а за містом на дорогу до Винник. Але чи ти можеш іти?

Цілу годину ми застановлялися, думали й сперечали. Кінець-кінців рішили зостати. Похід людей на Винники, що в п'ятій годині самі кинулись утікати зі Львова, не змінив нашої постанови.

Ніч була спокійна. Ми спали в кімнатах.

20. вересня.

За десять хвилин десята. Ще щось треба зробити. Що це було, таке важне! Як можна забути? Ні, нехай. Ще є сім хвилин!... Треба поспішати з листом до родичів. До Дони я написала окремо. Коли все буде знищене й нас не буде, ці листи в плящі на городі зостануть і коли Дона буде старшою, вона зрозуміє їх. Бо Дона буде жити, ні, не можу уявити собі її мертвою...

Улян входить до кімнати. Він знає, що я пишу листа, я не говорю нічого, він сам виймає годинник.

- - Що? Уляне, то неможливе! Десять по десятій! І не стріляють?!

--- Ні, не стріляють. Ходи, не сиди так сама.

Ми вийшли на город. Вулиця мала дивний вигляд. Ніхто не думав за зайняття ані за працю. Нікуди не йшли, ані не поспіша-

ли. Вдягнені в святочну одежу стояли на брамах і городах, та тихо розмовляли. Десь заплакала дитина, але її хутко заспокоїли. Сонце піднімалося на небі й віщувало погідний, теплий день. Сказати б, святочний ранок. Вартові проходились поволі. Вони що хвилини виймали з кишень годинники. Було вже пів до одинадцятої.

— Чи ти вже випила свій лік? — сказав Улян. — Ні? Чому? Ходи, мусиш випити

— Добре, водночас дам другий сніданок. Куди ця Маланка дівається?

21. вересня

Встаю, щоби зачинити вікно. Чоловічий голос, що лунає з надвору, мучить мене. То брат нашого сторожа. Він служив при війську, перейшов до німців, звідтам знову назад. Зараз він іде зі Стрия. То він, цей чоловік розказував те: в кількох селах Стрийщини, селяни, надіючись на хуткий прихід німців, ухопили за зброю. Німці не прийшли, поляки вернулися. Спалені села, вирізані священники й учителі, катовані селяни.

— Село К.? Зараз, здається, я щось чув.. Так, спалили пів села, вирізали всіх мужчин, сина священника розстріляли. Напевно. Інші? Не скажу вам, пані. Чи там може ваш батько? Шкода, що я не знав, був би розвідав. За них нічого я не чув.

Певно живуть. То все тривало лише кілька днів, вони не мали часу, якби так довше, то там одна людина живою не остала би. Як прийшли німці, то люди плакали з радості, квіти під ноги їм сипали...

Щойно годину тому він говорив те, а мені здається, що я чула те давно, давно, що ці слова, жахливі події є в моїй душі вже від тої хвилини, як я дитиною чула від учительки-польки, що нема ніяких українців, як дівчиною прощала брата, що йшов до тюрми, як бачила села, що по них пройшов жах „пацифікації”, а ніччю зривалась від привидів, створених оповіданнями про Святий Хрест та Березу. Ні, ніколи не опускало моєї душі це одчайне почуття дійсності.

Чи я пишу? Ні, не знаю, що роблю. Не можу в те вірити. Тихо, тихо, не говоріть до мене, я мушу щось нагадати. Але ж ніхто не говорить нічого. Маланка плаче в кухні, а Улян сидить, оперши руки на коліна... Хоч він певний, що то все неправда, все таки... Ах, щось із того мусить бути правдою. Але що саме?

22. вересня.

Польська делегація віддала Совітам місто. Німці відходять. Саме входять совітські війська Личаківською вулицею.

23. вересня.

Улян одягається, він іде до Стрия.

Неначе гострі ножі муки з'являється передімною сивоволосе обличчя батька, мами, сестри й Дони. Дона, моя маленька, єдина донечко!

— Не плач, ради Бога, може те все неправда.

* * *

Але то була правда..

